

כשלעצמי, אינני מסוגל לפגוע בזכוב, וקל לי להזדהות עם חלק מיצירות הספרות המובאות בחוברת. למשל עם ההייקו הנפלא מאת איסא, משורר יפני בתרגום נורית ויואל הופמן.

*
אל תכו אותו
הוא מחפך ידים
הוא מחפך רגלים
הזכוב

איזו "אי-ידיעה" עדיפה

"... מי יכול היה לדעת מה שלא ידעתי"
נתן זך 'רגע אחד'

השער הרביעי בספרו של דן מירון עוד שעניינו "תשתיות קוגניטיביות בשירה הישראלית המוקדמת", (הוצאת אפיק - ספרות ישראלית, 2013) קרוי 'רגע אחד שקט': מסע החיפוש האפיסטמולוגי/ (ואי) אפשרות הנבואה/ בשירתו המוקדמת של נתן זך. (שערים קודמים מוקדשים לשירתם של אלתרמן, גורי ועמיחי). בשער זה מנתח מירון בהרחבה את שירו הידוע של זך 'רגע אחד' הניצב בפתח ספרו שירים שונים ואומר, כי בניגוד לפרשנויות אחרות, למשל, האקזיסטנציאליסטית ("התגלמות של האדם הבלתי אותנטי הבוחר שוב ושוב להנות את עצמו"); או פרשנות פסיכואנליטית (המתמקדת ב"סינדרום ההמלטי שממנו סובל הדובר, ובנרטיב הקלאסי של יחסי אב בן"), או פרשנות תנ"כית (על "ההקשרים התיאולוגיים" ו"הרמיזות מקראיות" בעקבות מחקרה של רות קרטון בלום) - הוא בוחר לעסוק בנושא ההגותי העיקרי של השיר: "הניגוד החריף בין ידיעה לאי-ידיעה" עמ' 384). לדברי מירון נושא זה מתפתח בשיר לכל אורכו לא רק כתירוץ המעיד על פעולתה של "תודעה כחבת" (הפירוש האקזיסטנציאליסטי), ולא רק כשיקוף הפער בין המודע ללא מודע (הפירוש הפסיכואנליטי), אלא כנושא הגותי-אפיסטמולוגי המתמקד בשאלה כיצד יכול אדם לדעת את הנעשה מחוץ לעולמו הסובייקטיבי, בעיקר את המסתתר בלבו של הזולת? (עמ' 385).

כזכור, בשיר זה פונה הדובר לקהל שומעים ומבקש "רגע אחד שקט בבקשה. אנא, אני רוצה לומר דבר מה". הדבר מה הוא סיפור על איש - נווד, קבצן, אב, נביא - שעבר על פניו. הוא יכול היה לגעת בשולי אדרתו אבל לא נגע וגם לא ידע כי האיש במצוקה. בלילה שלמחרת מת האיש. הוא נעשה "דיק כמו ציפור, קשה כמו אבן". הדובר בשיר נתקף רגשי אשמה ובמעין תמונה הזויה הוא מתאר את האיש "קם בשנתו סהרורי" חולף לידו ואומר לו "בני. לא ידעתי שאתה במידה כזאת, אתי" (עמ' 127, כך א', כל השירים).

לדברי מירון סוגיית הידיעה (או אי-ידיעה) בשיר מסבירה את החזרות הרבות על "לא ידעתי", "מי יכול היה לדעת", והיא שהביאה למותו של הנווד ולתחושת אשם של הדובר. "אילו ידעו השניים את המתרחש כל אחד בלב האחר" היו נגאלים. אולם, אומר מירון, "זהו מצב יומיומי ובנאלי, מצבם של האנשים בעולם המודרני". יתר על כן, "בכך אולי נבדל האדם בן זמננו מבני הדורות שחיו בעולם קדמוני של אמונה של 'דעת את ה' כמים לים מכסים' (ישעיה יא, ט) (עמ' 386).

כלומר, לדברי מירון, היחס בין הציר ההגותי של 'רגע אחד' לרמיזות המקראיות בשיר, הוא יחס של ניגוד. הרמיזות "מוזכרות לנו, כי ידע אמיתי הושג פעם באמצעות אמונה והתגלות" והוא שוב לא עומד לרשות האדם המודרני כיום, גם אם נותרה כמיהה אליו.

מירון קורא אפוא את השיר קריאה "פילוסופית-אפיסטמולוגית"

תו תקן פואטי חדש?

חוברת 'הליקון' 104 (עורכים: דרור בורשטיין, חן ישראל קלינגמן, רון דהן, חורף 2013) קרויה "למען הנטבחים בכל רגע נתון" והיא נולדה לדברי העורך "מתוך מצוקה אישית חריפה מול הידיעה על מצוקת בעלי חיים באשר הם, במיוחד בהקשר של סבל הנגרם להם על ידי המין האנושי דבר יום ביומו". או כפי שכותב חן ישראל קלינגמן ברשימתו בפתח החוברת ("תיקון מעמדם הקיומי והמוסרי של בעלי חיים") "המילה 'גיהינום' היא המינימום המתבקש. גיהינום עלי אדמות שלתוך כבשנו נדחסים, נתלים, מוכים, נדקרים ונטבחים בעלי חיים, רגשים, עדינים וחפצי חיים. נפל בחלקנו הכווח להיות חלק מחברה רצחנית. איך ייתכן שכל הפועלים של חרושת המוות הזאת - הם אחים שלנו, בני המין האנושי?"

אינני רוצה לדון כאן בסוגיה החשובה כשלעצמה של אכילת בשר, אלא להצביע על סוגיה חשובה לא פחות שעלתה על דעתי למקרא דברים אלה: אופיו הטוטלי (והטוטליטארי) של המוסר שאינו יודע גבולות. לא רק אכילת בשר נידונה כאן לכף חובה, אלא כל בני האדם הקשורים ב"חרושת המוות" (מושג הלקוח מרצה בני אדם בשואה) עד כדי כך שהכותב מציב סימן שאלה על עצם היותם חלק מהמין האנושי. עד כה התחום המקובל של המוסר היה יחסי אדם לזולתו. אך הרגישות המוסרית הזקוקה כל הזמן לגירויים חדשים, העלתה את סף הגירוי לרף חדש. עכשיו הוא כולל גם את יחסי אדם לבעל החיים המוגדר בתור "אחר", "מודר", "מושא לגזענות" וכדומה (מעבר למושג של "צער בעלי חיים" גרידא). וראה מאמרה של נעמה הראל בחוברת (המגובה באגמבן, בודריאר, דלו וגואטרי ושמות ידועים נוספים) על "שלילת הממד הסובייקטיבי של החיות והדרתן מהסדר החברתי". לא פחות.

בריאיין לידיעות אחרונות' ("סיפור עם בשר" 21.02.14) שואלת המראיינת, צליל אברהם, את הסופר דרור בורשטיין, מעורכי החוברת, בין השאר: "ברומן שלך 'נתניה' כתבת שאתה לא מבין איך משוררת יכולה לאכול סטייק?"

משיב על כך בורשטיין: "כן. המספר אומר שהוא לא רוצה לקרוא שום דבר שכתב מישוהו שאוכל בשר. זה לא אני, אבל זה מתייחס למשהו שראיתי בפסטיבל המשוררים במטולה. ישבו שם משוררים גדולים וירדו על שיפורים וסטייקים וקציצות טלה. גדולי השמאלנים."

הריאיון מונה רשימה נכבדה של סופרים בעבר ובהווה שהיו צמחונים - ש"י עגנון, טולסטוי, קפקא, יואל הופמן ועוד - וזה טוב ויפה. אני רק מקווה שלא יחפכו את ההתנגדות לאכילת בשר לתו תקן פואטי/פוליטי חדש, המחייב כל אדם נאור לשאת אותו על דש בגדו.

של נושאים שיכולים לבוא תחת כותרת שלילית זאת. אולם "הגישה התיאולוגית השלילית" הזאת היא כלי יעיל לדבר אחד בעיקר, להכשיר את זך לתפקידו התרבותי כנציג החילוניות מהד וכאחד ממבקריה החריפים של התרבות הציונית מאידך, והיא המאפשרת לו לבקר את הלך הרוח הכמו נבואי של ימי הקמת המדינה ואת שירתו של אלתרמן דמוית הנבואה (עמ' 417).

בנוסף לשיר 'רגע אחד' עוסק מירון גם בניתוח שיר ידוע נוסף של זך 'טליתא קומי' ומגיע לאותן מסקנות: אובדן הקשר עם האל גורם לפגיעה פטאלית ביכולתו של הדובר "לראות" ו"לדעת". (מי שמעוניין בדיון המפורט ימצא אותו בעמודים 423-431 בספר).

בהערה כללית לקראת סיום דברי (אם כי אינם סיום המסה של מירון) אוסיף עוד, כי את כל הקביעות הללו משעין מירון גם על יצירותיו של קפקא (למשל על סיפורו "לפני שער החוק" הנרמז בציטוט למעלה ועל ספרו **המשפט**), שלדבריו הוא

המשפיע העיקרי על זך. אלא, מוסיף ואומר מירון, "בעוד שהטרגדיה של ק' היא טרגדיה של אי-צדק, הטרגדיה של הגיבור בשירו של זך נובעת מכשל אינטלקטואלי להבין ולדעת. המשל של קפקא הוא משל מורלי; המשל של זך הוא משל אפיסטמולוגי" (עמ' 435). עד כאן מירון באותו חלק של מסתו.

ובכן, כמו כל תיאוריה מדעית גם תיאוריה פרשנית יש להציב במבחן הניסיון. קרי, מבחן קריאת השיר 'רגע אחד'. קראתי שוב ושוב את השיר היפה של זך במהלך הקריאה במסה של זך מירון ולאחריה, ואינני בטוח כלל אם

דווקא הפרשנות האפיסטמולוגית שמירון ממליץ עליה, עדיפה על פני הפרשנויות האחרות, האקזיסטנציאלית או הפסיכולוגית. נהפוך הוא, נדמה לי כי פרשנות זו מעקרת את השיר מהחוויה האנושית-רגשית שבו ומקבעת כלפיו יחס של ריחוק וניכור דווקא מפני שאיננו "משל מורלי" מוסרי, אלא "משל אפיסטמולוגי", הכרתי-תודעתי.

זאת ועוד, נשאלת שאלה עקרונית: האם ללא ידיעה נבואית כנרמז למעלה, איננו מסוגלים להכיר בסבלו ומצוקתו של הזולת? יתר על כן, התורה שמירון מרבה להסתמך עליה איננה דורשת זאת מאיתנו: "לא בשמים היא ולא מעבר לים, כי קרוב אליך הדבר מאוד בפיך ובלבך לעשותו" (דברים ל, יא-יד). אין צורך בידיעה מעמיקה (של "ביקורת התבונה הטהורה") לשם כך, מספיק להיות אדם ישר וטוב, שלא רק "כליה ומוות", "הידרדרות ושקיעה" הוא כל שהוא ידע.

כדי לעשות צדק עם המחבר אציין כי בסופה של המסה אומר מירון כי בספרו הבא של זך "חל מהפך בעולמו הפואטי כאשר הוא נרד מן העולם השחור/אפור/לבן של **שירים שונים** אל הצבעוניות הבהירה של **כל החלב והדבש**" (עמ' 451). זאת משום שכבר בספרו הראשון הוא נצמד אל "משהו מן הזוהר הבוקע מתחת לשער החוק" (ראה למעלה). על כן בשיר 'אם תמיתני בים' למשל (כל השירים, עמ' 164) על יונה הנביא מוכן כבר הדובר בו "להכיר בטעותו בדרך הקשה, ולבסוף הוא נאלץ לחזור בו ולקחת על עצמו את המשימה שאלוהים הטיל עליו" (עמ' 476).

זאת כבר תחילתו של נושא חדש, שגם מירון לא מאריך בו ורק רומז "כי זוהי התשתית האנגונית של התרבות החילונית ציונית" (עמ' 478). אנגוניה (יוונית) התעלות והתרוממות הנפש, שלא לומר דתית או משיחית, שהיא עניין לדיון נפרד, אף שכווננו כבר נקבע כאן.

(מנקודת מבטה של תורת ההכרה) כהגדרתו: "הבחירה של זך להציג את חוסר הידיעה הזה כמאפיין המרכזי של הקיום האנושי מהווה את גרעין המסר הפואטי של 'רגע אחד' וניתנת לתיאור כבחירה קאנטיאנית. מצב של היכלאות בכלא הסובייטיביות הקונטיננטלית ואי-היכולת לפרוץ ולדעת את 'הדבר כשלעצמו', כלומר את האמת" (עמ' 388). ובהגדרה אחרת בהמשך "האדם המודרני הזה מוגדר על ידי אברתו שאינה חוזרת: איבוד הדרך אל הנבואה ואל ההתגלות" (עמ' 390) ואל הידע המושג באמצעותה, שהוא בלבד ידע אמיתי.

מכאן מסיק מירון מסקנה מרכזית לגבי השיר של זך: "מכיוון שכך, על אף שתפיסת עולמו של זך חילונית לחלוטין, יכול 'רגע אחד' להיקרא נבואה שלילית, או צלה של נבואה... השיר הוא הערוץ הצחיח של הזרם הנבואי שזרם בו לאחר שמימי יבשו" (עמ' 392). משימתו המשווה היא לעורר את מודעותם של אנשים לבורותם ולעובדה שהידע שברשותם שקרי. בקבלו על עצמו משימה זו הופך המשורר ל"נביא מוכחש או הופכי". ומי שאינו מבין זאת אינו מסוגל להבין את שירתו המוקדמת של זך בספרו **שירים שונים** (עמ' 393).

ברוח זו מסכם מירון סיכום ביניים את השיר 'רגע אחד': הדובר בשיר מנסה להשתיק ולו לרגע את המולת ההמון סביבו המתאפיינת בתקשורת שטחית. ההשתקה מאפשרת ל"דבר" להישמע. "רגע אחד" זה הוא רגע האמת, אפילו רגע ההתגלות. אותו "דבר מה" הוא גרסה מודרנית מוחלשת של ה"דבר" המקראי, אחד הביטויים השגורים בתנ"ך לדבר הנביא. גם כשהוא מצטמצם ל"דבר מה" פרוזאי לכאורה, עדיין הוא הדבר בהא הידיעה. לאחר קביעה זאת מציג מירון שאלה מתבקשת: כיצד כל זה מתקשר לתפקידו של זך בתרבות הישראלית כנציגה המובהקת של החילונית היומיומית המודרנית?

מירון אומר בתשובתו, כי שאלה זו מחייבת דיון בכלל שירתו המוקדמת של זך. לא אכנס כאן לדיון זה שהוא עורך בהמשך ואביא רק את מסקנותיו. לאחר שהוא בחזן את כל האפשרויות שעמדו בפני המשורר הוא קובע, כי אם המבוך הזה של אי-הידיעה נוצר בגלל איבוד הנבואה או ההשראה הנבואית, אולי הדרך היעילה ביותר לשוור אותו היא דרך "הנבואה השלילית" כלומר שירה "אנטי נבואית" או "נבואיות מוכחשת" (עמ' 404). שירה זו מכנה מירון שירה בעלת "תצורה נבואית" וקובע בפסקה מרכזית לענייננו. (ההרגשות הן שלי, ע"ל):

"התצורה הנבואית היא כלי לחשיפתה של האמת, או ליתר דיוק לחשיפת המצב האנושי כמצב של מניעת ידיעת כל אמת זולתי אמת הכליה המוות. אם הנבואה המקורית אפשרה ידיעה אמיתית של חיים, הרי הנבואה השלילית (השוללת את עצמה), יכולה להסתמך רק על ידיעת המוות. עם זאת התצורה הנבואית מעניקה לנבואה השלילית משהו מהוהר שעודו בוקע מתחת לשער החוק, רוח רפאים של טרנסצנדנציה, שריד האור של השמש ששקעה" (עמ' 408). בדרך זו מוכה מירון את זך בדבר והיפוכו. גם בשלילה נבואית וגם בהילה נבואית, ומכשיר אותו לשמש בתפקיד הכפול של נביא החילוניות, כלומר נביא ואנטי-נביא באצטלה אחת.

לאחר דיון בשיר נוסף 'ראיתי ציפור לבנה' הוא מסכם פעם נוספת את טיבה של "התצורה הנבואית" ואומר (ההרגשות שוב שלי, ע"ל): "הנבואה שהדובר אינו מסוגל למוסרה לאחרים היא נבואת שקיעה וכליה. משום כך בדיוק היא נותרת בחזקת נבואה החוזה את האמת, שכן הידרדרות מוות הם הדברים היחידים שכן אנוש בעידן הפוסט מודרני יכול לנבא בביטחון שנבואתו אכן תתגשם" (עמ' 413).

אני מבקש לשים לב לתכניה "החיויביים" (במובן הרפואי של המושג "מצב חיובי") של נבואה זו. כל שהיא יכולה לנבא הוא "שקיעה וכליה", "הידרדרות ומוות", שהם התכנים הוראיים היחידים שיכול להביע המשורר במצב של אי-ידיעה. קשה לחשוב על טווח רחב